

ІРИНА МИХАЛЕВИЧ

Українська народна писанка

Ірина Михалевич, українська писанкарка, народилася 12 грудня 1985 року в смт Смоліне (Кропивницька область). Упродовж семи років популяризує писанкарство і фарбування природними барвниками. Започаткувала віртуальну школу писанкарства «Ряст» (2015 рік), працює у традиційній восковій техніці без попередніх начерків олівцем.

У давнину казали: коли даруєш писанку, то ніби вручаєш листівку з найтеплішими побажаннями... Адже у візерунках та химерних переплетіннях рисок, ліній і завитків закодовані послання на щастя, долю, любов і добробут. Утім писанка — це не лише вітальна листівка, а й споконвічне джерело мудрості українського народу. Традиція розписувати писанки передавалася із покоління в покоління. Процес розпису є сакральним дійством, під час якого необхідно думати про світле, хороше та приємне.

У виданні міститься інформація про матеріали та інструменти, технологію роботи з писачком, виготовлення натуральної фарби, порядок роботи й етапи фарбування, нанесення ескізу-візерунка, особливі слова, які промовляються перед початком роботи.

Пориньте у таємничий світ української народної писанки!

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-5911-9

9 786171 259119

ІРИНА МИХАЛЕВИЧ

Українська народна писанка

ТРАДИЦІЇ
ПОЗА ЧАСОМ

ІРИНА МИХАЛЕВИЧ

Українська народна писанка

ВСТУП ЯК НАРОДЖУЄТЬСЯ ПИСАНКА

*Традиційні писанки Середньої Наддніпрянщини
(за колекцією Володимира Ястребова)*

Писанка — цей мініатюрний витвір народного мистецтва — є потужним конденсатором краси, якою наш народ збагатив спадщину православної традиції. Цей сакральний предмет, створений власноруч зі щирою молитвою та добрими помислами, неодмінно стане змістовною окрасою вашого життя. Адже це не просто гарно розписане яйце. Кажуть, коли даруєш писанку — ніби вручаєш листівку з побажаннями. Проте писанка — це більше ніж віталь-

*Грицики — одні з тих рослин,
які фарбують писанку в зелені відтінки*

Авторські писанки

на листівка. У ній, як у плесі води, віддзеркалено мудрість українського народу, що вертає нас у давню красу, оновлює, єднає минуле із сьогоденням, закладаючи основу майбутнього.

Писанка є символом Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа і загального воскресіння мертвих. Її виготовляють під час Великого посту та освячують у храмах, щоб піднести у подячний дар Богові.

Найперше пасхальне яйце свята рівноапостольна Марія Магдалина принесла римському імператорові Тиберію зі словами «Христос Воскрес!» Тиберій не повірив і сказав: «Цього не може бути, так, як і це біле яйце не може зараз стати червоним». Щойно імператор промовив ці слова, яйце стало

червоним. Червоний колір яйця нагадує нам про те, що визволення людства завершилося пролиттям на хресті крові Христа Спасителя. На великодніх богослужіннях священики одягаються в червоні ризи, а в церковних співах звучить: «Пасха красна». Наслідуючи Марію Магдалину, християни дарують одне одному пофарбовані яйця зі словами: «Христос Воскрес!» — «Воістину Воскрес!» До Свята Свят готуються впродовж Великого посту. У цей особливий час потрібно докладати більше зусиль, щоб поглибити свої стосунки з Богом і людьми. Під час Великого посту проводять якнайбільше майстер-класів. Дорослі і діти збираються разом, щоб долучитися до найприємнішої традиції — творення писанок.

У чому полягає сенс життя людини на Землі? На це, здавалося б, утаємничене питання є чітка відповідь, яку знає кожен християнин. Нашим обов'язком у земному житті є пізнання Бога, пізнання навколишнього світу, а ще — самопізнання. І писанка — це навдивовижу красивий спосіб заглиблення в себе, це, без перебільшення, шлях самовдосконалення.

Коли бачать розписане яйце, то милуються його красою, дивуються вправності людських рук, і тоді здається, що суттю писанки є виключно естетична складова. За лаштунками лишається духовна краса, яка відкривається тим, хто вирішив бодай раз розписати писанку власноруч.

Кажуть, для того щоб вийшла гарна писанка, потрібна «тверда рука». Виходить, необхідна зосередженість — а це вже певне духовне зусилля. Думки за роботою слід тримати чистими і не відвертатися на щось стороннє. Досягнути такого стану буває важко. Тому писанка — це не тільки красиво й цікаво, це ще й корисно та пізнавально. Писанка — це очищувальна терапія. Щоб «побачити» писанку вповні, мало споглядати. Варто її написати, і ми побачимо природу, рідний край, себе значно виразніше, глибше відчуємо красу рідних традицій.

Глибокими є й самі писанкарські символи — вони дійшли до нас крізь багато століть, можливо, навіть тисячі років, і збереглися у численних орнаментах. Уважається, що найбільш давні символи відбилися на подільських та волинських писанках. Зміст символів потрібно вчити і знати подібно до того, як ми знаємо букви і складаємо їх у слова.

Отже, перш ніж почати письмо, дослухаймося до себе: якщо на серці спокійно, навколо тихо і комфортно, тоді й писанка вийде гарною та рівною. Не слід писати, якщо ви хворі чи роздратовані. Робота з писанкою вимагає зосередженості — біле полотно яйця піддається впевненим рухам, воно «відчуває» наш стан, мов квітка — вітер.

Звичай писати писанку до Воскресіння Господнього побутував у всіх куточках України і за її межами — на тих теренах, де проживали українці. У кожній губернії (та й в окремому селі) були свої відмінності, що стосувалися як орнаментики, так і використання барвників, часу виконання писанки. Так, у Кубанській області, Саратовській та Херсонській губерніях виготовляли писанки починаючи з Великого четверга.

Загалом сезон письма починався від Стрітіння і міг тривати до Зелених свят. Для подарунка писанку робили на повному яйці. Декоративну писанку створювали на порожньому.

Видутки чудово зберігаються, не псуються, їх можна розписувати протягом усього року. Ними прикрашають оселі, їх купують як сувеніри, демонструють на виставках та майстер-класах. Та найцікавіше те, що декоративна писанка дає змогу спробувати найрізноманітніші рослинні відвари у роботі.

Матеріальною складовою процесу створення писанки є вогонь, вода і віск.

Про віск

Численні історичні пам'ятки свідчать про те, що первісні люди знали про корисні властивості меду і воску та успішно використовували їх. Чому писанку розписують саме бджолиним воском? Не тільки традиція спонукає до цього — годі знайти кращого матеріалу.

Якісним показником воску є температура плавлення, а ще — здатність щільно прилягати до поверхні яйця. Приємним бонусом до згаданих характеристик є запах пасіки, який шириться кімнатою, щойно нагріється писачок. На поверхні сильно нагрітого воску з'являється піна. Це трапляється тому, що відбувається розпад емульсії з виділенням із неї води. Згодом піна зникає, а віск під час сильного

нагрівання димить: розпадається з виділенням летучих речовин: вуглекислого газу, оцтової кислоти тощо.

Сучасні верстатні писачки мають настільки тонкий носик, що розплавлений віск не скрапає, він виходить із лійки лише тоді, коли носик торкається яйця чи аркуша паперу. У цей момент віск миттєво застигає, лишаючи рівну лінію, яка не розпливається. Не розпливається віск і тоді, коли лінії перетинаються.

Важливо знати, що віск не дає другого шансу. Часом лінія йде не туди, тож виникає бажання стерти її, зішкрябати, та усі намагання підкоригувати орнамент будуть марними, адже віск містить жирні кислоти, складні ефіри, жирні спирти, смоли. Слід від воску масний, і його затирання призведе до розводів, плям, що проявляться під час фарбування, а це внесе негативні корективи в орнамент писанки.

Де взяти віск? Його можна отримати шляхом переплавлення стільникових вижимок. Більш доступним джерелом є воскові свічки — він міститься в їхньому складі (церковні свічки в роботі використовувати не можна).

Про писачок

Верстатні писачки

Для написання писанки впродовж століть використовують одні й ті самі засоби — живий вогонь та спеціальний інструмент, що зветься писачок.

Вогонь потрібен для розігрівання писачка, для зведення воску з готової писанки, а також для приготування відварів. Оскільки звичай писати писанки був поширений в усій Україні, а писачок мала

кожна родина, то і назв для цього інструмента збереглося доволі багато: дідик, кістка, кисточка, косточка, квачик, мигулка, писак, ржун, стугавка, трубочка, штучка, шаралик. Верстатні писачки почали виготовляти відносно недавно в Канаді. Колись писанкарі робили їх вручну із бляхи, яку скручували лійкою, та дерев'яного держака, до якого кріпили лійку. Гуцульські писанкарі і тепер виготовляють свої інструменти самотужки. Гуцульський писачок необхідно повністю занурювати в розтоплений віск.

Хід роботи з верстатним писачком інший.

Спочатку лійку писачка потрібно розігріти біля запаленої свічки, збоку від полум'я. Це слід робити так, щоб вогонь не торкався металевої поверхні. Держак тримаємо, як ручку, у тій руці, якою звикли писати. Стежимо, щоб пальці були на певній відстані від лійки, — так ми вбережемося від обпикання. Зачерпувати віск потрібно гарячим писачком, верхньою частиною лійки. Під час контакту з гарячим віск почне стрімко танути і швидко наповнить писачок. Спочатку інструмент розігріватиметься поволі. Подальші спроби заберуть значно менше часу.

Як зрозуміти, що писачок розігріто і ним уже можна писати?

Коли інструмент пустий, його потрібно розігрівати секунд десять і потім зачерпувати віск. Коли писачок уже з воском і нам потрібно його лише підігріти, процес триватиме кілька секунд. Усе залежить від воску: як тільки він стає рідким, мов вода, — починаємо писати. Якщо віск став димити, значить, писачок перегрівся й писатиме погано. У такому разі краще зачекати, доки інструмент трохи охолоне, і тільки тоді продовжити роботу.

Трапляється, що інструмент перестає писати. На це може бути чотири причини:

- 1) писачок забився сажею (у цьому разі допоможе прочищувач);
- 2) писачок перегрівся;
- 3) лійка розігріта недостатньо (віск розтанув не повністю);
- 4) у лійці закінчився віск.

Якщо писачок акуратно використовувати, він прослужить довгі роки — щоденні вправи йому не вадять. Прочищувач (тонка проволочка, що належить до набору з писачком) слід застосовувати,

коли інструмент гарячий. Його треба вводити знизу через носик. Після роботи проволочку бажано витерти, щоб у подальшому не засмічувати лійку повторно.

Про порядок роботи

Видутки

Готові барвники

Додавання протравлювача до барвника з цезальпінії

Етапи розпису і фарбування писанки. Спочатку писанку було розписано по білому тлу, потім зафарбовано у відварі зі цвіту бузини. Після розпису по жовтому тлу яйце фарбувалося у відварі «сандал і кошеніль»

Коли ми визначились, які писанки хочемо написати, маємо готові барвники і всі необхідні інструменти, саме час навчитися видувати яйця (див. стор. 16).

Тепер, коли в нас є видуті й сухі яйця, підготуємо робоче місце. Щоб від письма нічого не відвертало, прибираймо зайве зі столу і простеляймо скатертину. Далі кладімо білий аркуш паперу, а на нього — пластикову тарілку чи іншу ємність для яйця; під яйце кладімо чисту паперову серветку, яка потім знадобиться для зведення воску.

Біля аркуша розташовуємо закріплену в підсвічнику свічу, запальничку, писачок, маленький шматок воску для закривання отворів у яйці (якщо пишемо на видутках), скибу воску для письма. Для зручності вмикаємо настільну лампу.

За писанку беруться з чистими руками і чистими помислами. Тож перед початком роботи читаємо молитву:

**Царю Небесный, Утѣшителю, Душе истины,
Иже вездѣ сый и вся исполняй, Сокровище
благихъ и жизни Подателю, прииди и вселися
въ ны, и очисти ны отъ всякія скверны,
и спаси, Блаже, души наша.**

Коли свічку запалено, у писачок набрано воску, передусім слід призвичаїтися до писачка. Для цього пробуємо ним писати на аркуші. Поки триватимуть вправи, у другій руці тримаємо яйце, щоб воно зігрілося.

Інструмент слід утримувати горизонтально, носиком донизу; писачок ведуть без натиску, щоб віск вільно виходив на поверхню. Стежимо, щоб носик стояв прямо.

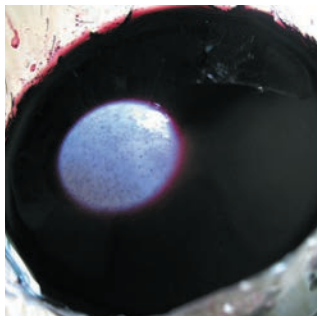
Коли вправи на папері виконано і ми підібрали потрібну товщину лінії, можна починати розписувати яйце. В одній руці писачок, у другій — майбутня писанка. Лікті притискаємо до тулуба, бо письмо відбуватиметься у повітрі. Яйце, за можливості, охоплюємо всіма пальцями — це забезпечить його від падіння і надасть нашим рухам маневреності. Під час розпису яйце, за можливості, необхідно обертати.

Писачок тримаємо трьома пальцями, зовсім як ручку для письма, двома вільними пальцями торкаємося яйця, щоб зафіксувати руку. Тоді орнамент

отримуватимемо рівним, акуратним, і буде легше визначити відстань поміж лініями. Під час письма писачок тримають майже нерухомо, обертаючи яйце від себе. Інструмент слід постійно підігрівати, щоб воскові лінії були однакової товщини.

Фарбування писанки у барвнику

Як тримати писачок

Найпростіша писанка починається з написання основи — базових ліній, на які спирається увесь орнамент. Їх зазвичай пишуть по білому тлу, коли яйце ще чисте. Писанки з жовтими чи червоними лініями основи є вкрай рідкісними. Інколи трапляються зразки з умовним поділом — у такому разі на яйці ліній основи немає, але вони маються на увазі. Писанку з умовним поділом написати важче.

Сфероїдальна форма яйця є головною перешкодою в нанесенні воскових ліній, але саме така форма піднесла писанкарство до рівня мистецтва: пропорційно оповити яйце різнотипними лініями, до того ж написаними гарячим воском, буває не просто. У писанці поєдналися міфологія, хімія, біологія, креслення, геометрія, історія. І в це іноді важко повірити.

Збирательки народних зразків — і Ольга Косач, і Катерина Скаржинська — свого часу були вражені красою писанки, народною мудрістю, закладеною в неї. Завдяки їм та багатьом іншим представникам творчої громади кінця XIX століття і дійшли до нас безцінні зразки народної творчості.

Найчастіше під час написання орнаменту яйце тримають носком угору. Він є дещо гострішим від іншої маківки яйця — гузки. Таке розташування важливе в тому разі, коли на писанці пишуть такі символи, як «вазонок». Якщо квітка буде зображена

в бік гузки, а основа — в бік носка, то ми отримаємо «вазонку», що росте корінням догори.

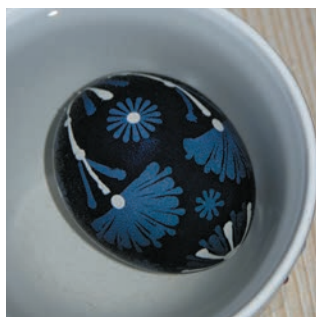
Під час написання геометричного орнаменту розташування яйця не має значення. Часто основу композиції становить одна вертикальна лінія, що поздовж ділить поверхню яйця на дві половини. І цю, і всі наступні лінії краще вести до себе, обертаючи при цьому яйце у протилежному напрямку. Лінію потрібно писати від маківки до маківки, у випадку з видутком — від отвору до отвору.

Через сферичну форму яйця написати всю лінію одним порухом не вийде, тому віск наносять відрізками, які з'єднують так, щоб утворилася цілісна лінія. Більш складні основи ділять поверхню яйця на 4, 8, 24 і більше секторів. Після нанесення основи необхідно дописати всі лінії орнаменту, які за зразком мають бути білого кольору.

Про фарбування

Аніліновий барвник боїться води і сонця

Бузиновій барві не страшні ні сонце, ні вода

Віск виконує захисну роль, він фіксує колір. Забарвлює писанку в ту чи ту барву відповідний барвник. Кольори накладають від найсвітлішого до найтемнішого. Якщо писанка червоно-чорна, то спочатку її фарбують у червоному барвнику, а потім — у чорному, адже чорний кольори легко перебиває червоний. Якщо зразок передбачає фарбування писанки і в синій, і в зеленій кольори, першим використовують зелений барвник, тому що зелене яйце легко пофарбується в синій колір.

Якщо ми розписуємо видуте яйце, то перед фарбуванням треба закрити в ньому отвори, інакше всередину потраплять оцет і барвник, і ми не зможемо

АМОРФА КУЩОВА (*AMORPHA FRUTICOSA*)

Аморфа куцова походить із Північної Америки. Куц поширений у всій Україні, росте в мішаних і листяних лісах, понад річками. Має широку крону, листям нагадує робінію (акацію), гілки без колючок, цвіте у травні—червні фіолетовими суцвіттями, має сильний запах.

Рослина фарбує біле яйце в яскравий відтінок зеленого кольору. Чекати насиченої барви доведеться довго — кілька годин, а то й усю ніч, хоч перший виразний результат — ясно-зелений відтінок — з'явиться в найближчі півтори години фарбування.

Відвар. Для приготування відвару потрібен цвіт (невеликий оберемок суцвіть із листям). Сировину краще заздалегідь вимочити у холодній воді. Спосіб приготування відвару — стандартний. Об'єм води — 200 мл.

Відвар діє недовго — день-два.

Рис. 1. Автор орнаменту — Олександр Ладік, писанка фарбована аморфою куцвоюю і цезальпінією

Рис. 2. Авторська писанка, фарбована аморфою куцвоюю і чорницями

Рис. 3. Писанка після фарбування в аморфі куцвовій

ЛИСТЯ ВОЛОСЬКОГО ГОРІХА (*FOLIA JUGLANDIS REGIAE*)

У травні рослини дарують найсмачніші барви, бо вже є ромашка, цвіте бузина, виростає молоде горіхове листя. Усі ці рослини є гарним ґрунтом для темніших барвників. Листя волоського горіха жовте яйце вкриває гірчичним відтінком. Ця барва на писанці має по-весняному ніжний вигляд.

Цікаво, що горіх фарбує впродовж усього вегетаційного періоду: навесні барвник можна зварити із сережок, пізніше — з листя, а в кінці літа та восени — із зелених оплоднів (кожушків). У всіх варіантах барвник фарбуватиме в гірчичну барву.

Відвар. Щоб виготовити барвник, знадобиться невеликий оберемок свіжозірваного молодого листя. На 3—4 години його слід замочити в холодній воді, потім — віджати. Спосіб приготування відвару — стандартний.

Барвник дасть помітну барву приблизно за 25 хвилин. Наступного дня теж фарбуватиме.

Рис. 1. Писанка, виготовлена за традиційними гуцульськими мотивами, фарбована цвітом бузини, листям горіха (як ґрунт), сандалом і кошеніллю

Рис. 2. Писанка, виготовлена за мотивами творчості Надії Савченко, фарбована листям горіха і чорнищами (двічі)

Рис. 3. Авторська писанка на качиному яйці, фарбована листям ясена, листям горіха і чорнищами

Рис. 4. Авторська писанка, фарбована жовтцем, листям горіха, мороженою шовковицею, сандалом і кошеніллю

ТРАДИЦІЙНА ПИСАНКА СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ «Циганські дороги»

1. Спочатку ставимо позначки по пояску — вісім точок на однаковій відстані одна від одної (розташування точок відповідає лініям основи, коли яйце ділять на вісім віконець). Потім розставляємо по дві точки на уявних поздовжніх лініях. Спираючись на точки, пишемо «дідові пальці», прямуючи умовною поперечною лінією. Коли лінія замкнеться, має вийти вісім символів.
2. Далі рухаємося в напрямку поздовжніх ліній, символи вибудовуємо за прямим хрестом.
3. Пишемо по два символи вгору і вниз від центральних точок (таких є чотири), залишаємо лінії відкритими. Пишемо «дідові пальці» на маківках.
4. Змикаємо всі символи в єдину безкінечну лінію.
5. Писанка, фарбована стружкою цезальпінії, замороженими ягодами чорниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великодній сувенір. Українська народна писанка : навч.-метод. посіб. / А. О. Малиніна, І. О. Малиніна, О. Ю. Гріднева. — Х.: Скорпіон, 2005.
2. Датченко Ю. Писанки Катеринославщини / Ю. Датченко. — Дніпропетровськ: Герда, 2011.
3. Заповідні куточки Кіровоградської землі / кол. авторів під заг. ред. Т. Андрієнко. — К.: Артикул-А, 1999.
4. Календар пасічника / під ред. А. Черкасової. — К.: Урожай, 1995.
5. Косторізна справа у давньому Колодажині / М. С. Сергеева // Археологія. — 2012. — № 3.
6. Кульжинский С. К. Описание коллекции народных писанок / С. К. Кульжинский ; предисл. В. А. Мокляка. — Х.: САГА, 2011.
7. Мицик В., Фісун О. Писанки / В. Мицик, О. Фісун. — К.: Родовід, 1992.
8. Продукти бджільництва і їх застосування / уклад. С. Стегній, З. Городиська. — К.: Вища школа, 1993.
9. Пчела и здоровье человека / под ред. Т. Виноградова. — М.: Россельхозиздат, 1964.
10. Світ у писанках Тараса Городецького / упор. В. Манько. — Львів: Свічадо, 2009.
11. Скуратівський В. Погостини : зб. оповідань / В. Скуратівський. — Тернопіль: «Навчальна книга — Богдан», 2007.
12. Смик Г. Зелена аптека / Г. Смик. — К.: Урожай, 1970.
13. Харченко М. Лікарські рослини і їх застосування / М. Харченко. — К.: Здоров'я, 1984.
14. Шевчук О. Великодня веселка / О. Шевчук. — К.: Дніпро, 2004.
15. Яйце-райце і великодні крашанки / В. М. Корпусова // Україна молода. — 2008. — № 75.

ЗМІСТ

Вступ. Як народжується писанка.	2	Цезальпінія (<i>Sappan wood</i>).. . . .	60
ПРИРОДНІ БАРВНИКИ.		Кошеніль (<i>Dactylopius coccus</i>)	62
ЦАРСТВО РОСЛИН	19	ПИШЕМО ПИСАНКУ	
Кропива дводомна (<i>Urtica dioica</i>).	24	БЕЗ ПРОСТОГО ОЛІВЦЯ	64
Березові сережки (<i>Betula amentum</i>)	26	Зірка	65
Листя кінського каштана		З рожею	66
(<i>Folia aesculus hippocastanum</i>).. . . .	28	Квітка	67
Грицики звичайні		З ромбами	68
(<i>Capsella bursa-pastoris</i>)	30	Трійчаста	69
Жовтець (<i>Ranunculus</i>)	31	З вужиком	70
Цвіт бузини чорної		Вазон	71
(<i>Flores sambucus nigrae</i>).. . . .	32	Рясна квітка	72
Ромашка лікарська		Писанка за мотивами творчості	
(<i>Marticaria recutita</i>)	34	Надії Савченко з символом	
Аморфа кущова (<i>Amorpha fruticosa</i>).. . . .	36	«дерево життя»	73
Листя волоського горіха		Традиційна болгарська писанка	
(<i>Folia juglandis regiae</i>)	38	за колекцією Володимира	
Марена красильна		Ястребова «Флаги»	74
(<i>Rubia tinctorum</i>).. . . .	40	Традиційна писанка за колекцією	
Ягоди шовковиці чорної (<i>Morus nigra</i>)	42	Володимира Ястребова	
Ягоди чорниці (<i>Vaccinium myrtillus</i>)	44	з орнаментом «листя»	75
Цмин пісковий		Традиційна писанка за колекцією	
(<i>Helichrysum arenarium</i>)	48	Володимира Ястребова	
Квіти мальви (<i>Malva</i>)	50	з символом «скісний хрест»	76
Квіти гайлардії (<i>Gaillardia</i>)	52	Писанка авторства	
Чорнобривці		Олександра Ладіка	
(<i>Tagetes patula, Tagetes erecta</i>).. . . .	54	з геометричним орнаментом	77
Цибулиння (<i>Allium cepa</i>)	56	Традиційна писанка Східного	
Ягоди бузини чорної		Поділля «Циганські дороги»	78
(<i>Sambucus nigra</i>).. . . .	58	Література	79

УДК 398.332.12
М69

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

*По благословенню Преосвященнішого Боголепа,
єпископа Олександрійського і Світловодського*

В оформленні обкладинки використано фотографію *Марії Весновської*

Дизайнер обкладинки *Аліна Белякова*

Видання для дозвілля

МИХАЛЕВИЧ Ірина
Українська народна писанка

Керівник проекту *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *А. В. Альошичева*
Художній редактор *А. О. Белякова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Р. С. Маринич*

Підписано до друку 09.01.2019.
Формат 70x100/16. Друк офсетний.
Гарнітура «Waldorf». Ум. друк. арк. 6,45.
Наклад 6500 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
у друкарні «Фактор-Друк»
61030, м. Харків, вул. Саратовська, 51. Тел.: + 3 8 057 717 53 57

ISBN 978-617-12-5911-9

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2019
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2019